

ԿԵԼԵԹԻ ՄԷՋ ՀԱՅԵԱԳԻ ԹԱԳԱՆՈՐՆԵՐ ԿԻՐԻԿԵԱՆ ՏՆԷՆ

Գաւթի Մանգոյի վրայ խօսելու ատեն յիշեցինք թէ Լոռիի Կիւրիկեանց թագաւորական ցեղը սոյն երկրին վրայ սահմանափակուած չմնաց, այլ ճիւղաւորուեցաւ դէպի Կախիթ: Մեր խոստման համեմատ այժմ հետամուտ պիտի ըլլանք այս ճիւղին պատմութեան:

Սկզբունքով վրական ծանցուած գաւառի մը մէջ հայ հարստութեան մը հռչակումը գուցէ զարմանք առթէ, այս պատճառաւ անդրադառնանք այս առթիւ նաեւ սա հարցին՝ Կախիթ վրական էր թէ հայկական: Այսինքն առջեւ ունենալով պատմական բոլոր տուեալները, իրականութեան աւելի համաձայն կը համարինք այն կարծիքը, որ բնակչութեան մեծամասնութեան տեսակէտէ երկիրը հայկական կը յայտարարէ, իսկ իշխանութիւնը բացարձակապէս մէկ կամ միւս ազգին մենշնորհը հռչակելու չի յանդգնիր, վասն զի աղբիւրները բաղձացուած պայծառութիւնը չունին այս մասին: Բրոսէ առանց վարանելու անպայման կը հաստատէ. «Պէտք է, ինչպէս որ ես կը կարծեմ եւ խորապէս համոզուած եմ, հաստատել թէ Կախիթը ի սկզբան աւելի հայկական էր քան վրական» (Monographie des monn. arm. էջ 33): Ուրիշ հեղինակութիւն մը ըսած էր իրմէ յառաջ. «Վրաստանը միշտ վրական եղած չէ» (Ս. Մարթէն, ի Վախութ, Ներածութիւն, XXIX.): Բնականաբար վրացիները Կախիթի մէջ Հայերու գոյութիւնն անգամ կ'ուրանան, սակայն ի զուր: Հայ մատենագիրներու ճշող վկայութիւնը վրական Ժ. Գ. Գարու տիրապետութենէն յառաջ հայկական կը ներկայացնէ Գուգարքը, եւ անոր մաս կազմող Կախիթը Ախլալայով (հմտ. հին հայ կոչումը՝ «Իշխանաց գիւղ»): Տեղեքները հաւաքած է Ս. Մարթէն, Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie I, 74—86: Հակառակ կարծեաց կողմնակիցներն եւ ոչ իսկ վրական պատմագրութենէն փաստեր կրնան օգնութեան առնուի ի նպաստ իրենց կարծեաց, մանաւանդ երբ Վախուշտ եւ Վախմանգ կը պատմեն, որ Հերիթի¹ (Կախիթի մէկ մասին)

Ատրներսեհ իշխանի ժամանակ երկիրն իւր հայ ծէսը թողուց եւ վրական ծէսն ընդունեցաւ: Արդ՝ եթէ քիչ մը կը ճանչնանք երկու ազգերու իրարու հանդէպ ունեցած հակակրօնութիւնը չենք կրնար հաւատալ որ վրացի իշխաններ գարեբով կապուած ըլլան հայ ծէսին, հակասութիւն կ'ըլլար այս, ասով վրական բանակէն ալ կը ձայնակցին Կախիթի գոնէ բնակչութեան հայազգի ըլլալուն (հմտ. Brosset, Monographie 34): Գաւթի իշխանութեան անոր ալ մեծաւ մասամբ Հայերու ձեռք ըլլալն ուրանալ կարելի չէ, երբ նկատենք հայ պատմութեան մէջ ի հնուց յիշուած Գուգարաց բղեաշխը՝ հետագոյ իշխաններու հայ անունները վրացիներու այս կողման երկիրներու դէմ դարուց ի դարս մղած կռիւները — փաստեր, որոնք առանց արտաքսելու ժամանակ ժամանակ վրական տիրապետութեան մը հնարաւորութիւնը՝ հաւանականութեան սահմանէն անդին կ'անցնեն նաեւ Ժ. Ա. Գարէն յառաջ տեղոյն վրայ գոյութիւն ունեցող հայ իշխանութեան մը ենթագրութիւնը: Իսկ Ժ. Ա. Գարէն ետք մինչեւ Ժ. Բ. Գարշատ տարակուսի տեղի չի մնար այլեւս, որ Կախիթի վրայ իշխողներն են Հայեր, եւ այն Լոռիի Կիւրիկեան ցեղէն: Պատմագիրներու հակադիր տեղեկութիւնները ամփոփելով կը տեսնուի թէ Կախիթի մէջ 1039—1105 տիրող հայ Լոռիի Կիւրիկեան հարստութիւն մը կը կազմուի չորս հայազգի թագաւորներով: Ասոնք յաջորդներն են Վախութի յիշած ինն թագաւորներուն (787—1039), որոնց ազգութիւնը խնդրական է:

Կախիթի Կիւրիկեան հարստութիւնը կը հիմնուի Գագիկով (1039—1058), որ վրաց պատմագիրին մօտ Գագ ձեւով աւանդուած է: Սա որդի էր Գաւթի Մանգոյի եւ Կախիթի նախկին հարստութեան վերջին թագաւոր Կիւրիկէ Գ. ի (1010—1039) զստեր՝ Զորակրցիլի (սես վերը, էջ 255): Այս խնամութիւնն արձանագրած է Վարդան (էջ 101). «Գաւթի խնամացաւ ընդ արքային Զորայգետոյ»: Այս Զորայգետը Կախիթն է, ինչպէս կը հետեւի Զուանշէրէ (էջ 112), որմէ կ'իմանանք նաեւ այս խնամութեան ծնունդը՝ Գագկայ անունը: «Թագաւորն Կախիթոյ՝ Գագիկ, որդին Հայոց արքայի»: Գագիկ, զոր իւր մեծ հայրը Կիւրիկէ որդեգրած էր, անոր մահէն ետք գահ կը բար-

¹ Կախիթի թագաւորութիւնը կը բաղկանայ երեք իշխանութիւններէ՝ Կախիթի, Հերիթի եւ Կուխիթի, առաջինը Կուլկասի Եօրի եւ Թուրգէ գետին միջեւ, երկրորդը Խոնանի հարեալովը Եօրիի՝ երկու եզերքներուն երկուսն էլ, մէջ ունենալով անապատներու մէկ մասը մինչեւ Ալազանի գետաբերանը, երրորդը Առակոյ ի եւ Կուրի երկայն-

նութեան մինչեւ Խոնան: Ատրներսեհ՝ Հերիթի վերջին իշխանին ժամանակ, որ կ'ապրէր Գրիգորի ժամանակ, այս երկիրը հայ գաւառութիւնը թողուց:

